

TUSSEN AFRIKANEREENHEID, PATRIOTISME EN REBELLIE: 'N REKONSTRUKSIE VAN DIE TRANSFORMASIE VAN DIE POLITIEKE DENKE VAN GENL. JH DE LA REY VOORAFGAANDE AAN DIE AFRIKANERREBELLIE 1914-1915

Andries Raath¹

Abstract

On the eve of the Afrikaner Rebellion, 1914-1915, General JH (Koos) de la Rey was at the apex of a political and personal transformation in his career. He had finally decided to physically oppose the Union Government's policy to support the British war cause to invade German South-West Africa. De la Rey was now basically committed to launch his rebellion from the military camp at Potchefstroom and to lead a bloodless coup by hoisting the Republican flag (Vierkleur) with the support of senior officers from the ranks of the Union Defence Forces and move towards Vereeniging. At the culmination of De la Rey's decision to take the lead in this supposedly bloodless coup, he had parted ways with Niklaas van Rensburg, the Visionary ("Siener"), who had exerted considerable influence on De la Rey since the Anglo-Boer War. Although it is difficult to determine at which point the Siener's influence over De la Rey was replaced by De la Rey's headstrong determination to follow his own will, it is clear that by the time of his death De la Rey had already committed himself to lead the Rebellion from Potchefstroom. This article reconstructs De la Rey's political transformation from sources – many hitherto unpublished – in the De la Rey family as well as from his circle of close friends and associates.

Keywords: CF Beyers; Louis Botha; JH de la Rey; Niklaas (Siener) van Rensburg; rebellion.

Slutelwoorde: CF Beyers; Louis Botha; JH de la Rey; Niklaas (Siener) van Rensburg; rebellie.

1. INLEIDING

Jacobus Hercules de la Rey is gebore op 22 Oktober 1847 op die plaas Louis Thal aan die Doringspruit, noord van die Modderrivier, in die distrik Bloemfontein.² Tydens die Anglo-Boereoorlog verwerf De la Rey beroemdheid vanweë sy

---

1 Navorsingsgenoot, Departement Geskiedenis, Universiteit van die Vrystaat. E-pos: raatha@ufs.ac.za

2 Volgens die Vrystaatse Argiefbewaarplek (VAB): AKT 2/1/1/16 (Bloemfontein) nr. 325 is die plaas Louis Thal reeds vóór 1850 bewoon deur AJG de la Rey (Lang Adriaan), vader van genl. JH de la Rey. In dié jaar is die plaas in sy naam oorgedra. Daar bestaan geen dokumentêre bewyse dat hy op die plaas Doornfontein, naby Winburg, gebore is soos J Meintjes, *De la Rey. Lion of the West* (Johannesburg: Hugh Keartland Publishers, 1966), p. 1, beweer nie. De la Rey is wel te Winburg gedoop, die distrik waar die oom na wie hy vernoem is, woonagtig was.

militêre suksesse teen die Britse magte in die Noord-Kaap en Wes-Transvaal.³ In die aanloop tot die rebellie is De la Rey se naam dikwels genoem in verband met 'n voorgenome opstand teen die Unieregering se oorlogsbeleid. In amptelike regeringsverslae wat ná hierdie opstand verskyn het, word telkens na De la Rey en geesgenote se rol in die ontplooiende opstand verwys.⁴ De la Rey sterf egter onder tragiese omstandighede⁵ op 15 September 1914 te Langlaagte, Johannesburg, binne 'n maand ná die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog en op die vooraand van die Afrikanerrebellie van 1914-1915.⁶

Sedert De la Rey se dood bestaan daar teenstrydige standpunte oor die redes vir sy reis na Potchefstroom in die teenwoordigheid van genl. CF (Christiaan) Beyers wat dieselfde dag uit sy pos as kommandant-generaal van die Unie-Verdedigingsmagte (UVM) bedank het.⁷ Menings oor De la Rey se voornemens wat betref moontlike aktiewe verset teen die regering is uiteenlopend: vertolkings wissel van geestesversteurings⁸ by De la Rey tot onsekerheid oor wat hom te doen staan⁹ weens sy persoonlike aanhanklikheid jeens Botha en sy beweerde afkeer van rebellie;¹⁰ andere (meesal anti-regeringsbronne) huldig die opinie dat De la Rey as 'n patriotiese

3 Kyk AWG Raath, *De la Rey: 'n Stryd vir vryheid* (Brandfort: Kraal Uitgewers, 2007).

4 Kyk SC 1-'15: *Verslag van het gekosen komitee op de Rebelle* (Kaapstad: Cape Times, 1915); UG 10-'15: *Rapport over het uitbreken der Rebelle en de handelswijze van de regering met betrekking tot de onderdrukking van deze* (Pretoria: Staatsdrukker, 1915); UG 10-'15: *Report on the outbreak of the Rebellion and the policy of the government with regard to its suppression* (Pretoria: Government Printer, 1915); UG 42-'16: *Rapport van de rechterlike kommissie van onderzoek naar de oorzaken van en omstandigheden met betrekking tot de recente Rebelle in Zuid-Afrika. Notulen van getuigenis* (Kaapstad: Cape Times, 1916); UG 46-'16: *Rapport van de rechterlike kommissie van onderzoek naar de oorzaken van en omstandigheden met betrekking tot de recente Rebelle in Zuid-Afrika* (Kaapstad: Cape Times, 1916); UG 46-'16: *Report of the judicial commission of inquiry into the causes and circumstances relating to the recent Rebellion in South Africa* (Kaapstad: Cape Times, 1916).

5 Regter Gregorowski se volledige verslag is opgeneem in UG 48-'14: *Gerechtelike kommissie van onderzoek in de omstandigheden welke leidden tot en in verband met de dood van de edelachtbare senator generaal J.H. de la Rey en dr. G. Grace* (Kaapstad: Cape Times, 1914).

6 Kyk HJ May en I Hamilton, *Die dood van generaal De la Rey* (Kaapstad: Nasionale Boekhandel, 1968), pp. 116-117; F Pretorius, *De la Rey: Die Leeu van Wes-Transvaal* (Pretoria: Protea Boekhuis, 2007), pp. 71-75.

7 PW Möller, *Generaal C.F. Beyers se rol in die Rebelle van 1914* (MA, Uniersiteit van Pretoria, 1976), pp. 9-31; PW Möller, "Generaal C.F. Beyers en die Rebelle", in DJ Langner en AWG Raath, *Die Afrikanerrebelle 1914-1915* (Pretoria: Kraal Uitgewers, 2014), p. 52.

8 Kyk Tobias Smuts se getuigenis in UG 42-'16, p. 112; getuigenis van B Krige in SC 1-'15, p. 177; HC Armstrong, *Grey steel. J.C. Smuts: a study in arrogance* (Londen: Methuen, 1934); JC Smuts, *Jan Christiaan Smuts* (Londen: Cassell, 1952).

9 Meintjes, p. 364.

10 L Laubscher (samesteller) en H de la Rey, *Die ware generaal Koos de la Rey* (Pretoria: Protea Boekhuis, 1998), pp. 83-89.

Afrikaner na Potchefstroom onderweg was om aktiewe protes teen die regering van stapel te stuur.¹¹

In hierdie bydrae word twee aspekte ondersoek: eerstens, De la Rey se republikeinse sentiment gepaardgaande met sy klem op Afrikanereenheid, sy patriotisme en sy afkeer van die regeringsbeleid wat Brittanje se oorlogspogings steun; tweedens, die transformasie in sy politieke denke en sy toenemende fokus op die rebellie wat hy te Potchefstroom van stapel wou stuur.

Die tweede faktor fokus veral op die rol wat Niklaas van Rensburg, die Siener, raadgewer en vertroueling van De la Rey, deur sy visionêre openbarings gespeel het, die aktiewe propagering deur kapt. CP (Cornelius) Nieuwenhuizen (gemeenskaplike vriend van De la Rey en die Siener) van beide se standpunte in patriotiese kringe in Wes-Transvaal en die rol van ondersteuners soos genl. JCG Kemp en andere in De la Rey se politieke en persoonstranasie.

Veral ongepubliseerde bronne van bloedverwante en intieme kennisse van De la Rey word gebruik om die transformasie wat laasgenoemde se denke ondergaan het, te rekonstrueer en te bepaal op watter weg De la Rey besluit het met betrekking tot die komende opstand.

2. GENL. JH DE LA REY SE TOENEMENDE REBELLIE-SENTIMENT EN VERSET TEEN DIE REGERING SE OORLOGSBELEID

2.1 Die transformasie van De la Rey se politieke standpunte

2.1.1 De la Rey se politieke standpunte ten tyde van die afloop van die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902

Sterk aanduidings bestaan dat genls. De la Rey, Louis Botha en Christiaan de Wet tydens die vredesamesprekings te Vereeniging met die afloop van die Anglo-Boereoorlog, 'n verstandhouding gesmee het om toekomstige moontlikhede te benut om die Afrikaners van die voormalige Boererepublieke se verlore politieke vryheid te herwin indien die geleentheid daarvoor sou opduik. Volgens HS Webb, het De la Rey hom laat oortuig om die Britse vredesvoorstelle te aanvaar, met voorbehoud van die reg om later, onder gunstige omstandighede, weer die wapen op te neem.¹² Toe De la Rey op 12 September 1914 die senaatsitting in Kaapstad verlaat, het hy – volgens twee Vrystaatse senatore wat die gesprek tussen hom en Louis Botha afgeluister het – laasgenoemde aan dié vredesonderneming herinner:

11 Kyk in die algemeen, JCG Kemp, *Die pad van die veroweraar* (Kaapstad: Nasionale Pers Beperk, 1942); H Oost, *Wie is die skuldiges?* (Johannesburg: Afrikaanse Pers Boekhandel, 1958).

12 HS Webb, *Oorzaken van de Rebellie* (Pretoria: Noordelike Drukkers Maatskappij, 1916), p. 163; Oost, pp. 116-117; May en Hamilton, p. 101; Pretorius, p. 72.

“Generaal, dis nou die tyd om die plegtige ooreenkoms, wat ek en jy en De Wet gemaak het by Vereeniging, uit te voer en ons vryheid terug te vat.”¹³

Ná die Anglo-Boereoorlog kon De la Rey beswaarlik sy antipatie jeens Britse oorlogskade in die twee gewese Boererepublieke verbloem. Tydens sy besoek aan België om geld vir die verarmde burgerlike bevolking van die twee gewese republieke in te samel, verklaar De la Rey onomwonde dat die materiële verliese van Afrikaners sowat £75 miljoen beloop en dat Brittanje ’n skamele “bedelaarstoelagie” aanbied.¹⁴ Onderweg na Suid-Afrika moes De la Rey, De Wet en Botha in die Britse Laerhuis aanhoor hoe lord Chamberlain die Huis meedeel dat dit eenvoudige logika is dat “(t)he defeated party in the war must suffer more than the victors”¹⁵ – ’n opmerking wat na afloop van die oorsese toer van die drie Boeregeneraals en die skamele bydraes van Europese moondhede ’n skerp en blywende indruk moes gemaak het.

Ná die oorlog het De la Rey die beleid van Louis Botha gesteun in die hoop dat Afrikanereenheid op die lange duur die kanse op die herstel van die Afrikaner se politieke vryheid ten voordeel sou strek.¹⁶ As vurige republikein het De la Rey begeer dat die voormalige republiek herstel sou word “met wapengeweld as daar geen ander uitweg was nie”¹⁷ en het hy gehoop dat Botha die eerste president van hierdie republiek sou wees.¹⁸ Tot en met De la Rey se ontugterende gewaarwording van Botha se teenstand tydens die parlamentsitting in September 1914 sou hierdie hoop by De la Rey sluimerend bly.¹⁹

Die stigting van die *Het Volk*-party in Transvaal na die Anglo-Boereoorlog, het patriotiese Afrikaners met ’n gees van nasionalisme besiel en die hoop laat herleef dat verantwoordelike regering weer langs ’n vreedsame weg vir Transvaalse Afrikaners ingestel sou word.²⁰

Die *Het-Volk*-party is wyd in Afrikanerkringe verwelkom as ’n welkome bries in ’n andersins dorre en uitsiglose politieke klimaat vir patriotiese Afrikaners.²¹

13 JP Smit, *Die rol van generaal J.H. de la Rey in die Suid-Afrikaanse politiek, 1902-1914* (MA, Randse Arikaanse Universiteit, 1974), pp. 143-144.

14 GWJ Omond, *The Boers in Europe* (Londen: Adam & Charles Black, 1903), pp. 201-202.

15 *Ibid.*, p. 248.

16 De la Rey se optimisme blyk reeds op 22 Julie 1902 tydens ’n onthaal te Kaapstad, waar hy verklaar het: “Ons het ons Mausers en ons vlag begrawe, maar nie ons tradisies nie. En so lank as wat ons ons mense nog by ons het, het ons alles.” Scipio (pseud.), “In donker uur het hulle die lig vóór gesien”, *Die Vaderland*, 4 Oktober 1960.

17 Smit, p. 28.

18 Reeds voor die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902, was De la Rey ’n stoere ondersteuner van gens. Louis Botha en Jan Smuts. GB Pyrah, *Imperial policy and South Africa, 1902-1910* (Oxford: Clarendon Press, 1955), p. 139.

19 Smit, p. 144.

20 Kyk WA Kleynhans, *Politieke strominge en verantwoordelike bestuur in Transvaal, 1905-1909* (MA, Universiteit Pretoria, 1952), p. 39.

21 Smit, p. 32.

Binne hierdie dampkring het De la Rey se pleidoorie vir Afrikanervolkseenheid en republikeinse onafhanklikheid met tussenposes in toesprake en tydens sittings van die Transvaalse Wetgewende Vergadering – waarvan hy lid was – opgeklank.²² Tydens 'n toespraak by die onthulling van 'n monument vir gesneuwelde burgers te Frederikstad, het De la Rey in Augustus 1905 sy geloof in die Afrikaner se toekoms uitgespreek en eenheid bepleit “om sterk te word”.²³ In die loop van die 1906-verkiesingsveldtog het De la Rey te Fordsburg, Ottoshoop en Zeerust eweneens klem op Afrikanereenheid geplaas. Te Ottoshoop voeg hy by: “Ik ben een Brits onderdaan maar ik ben ook een Afrikaner en een ieder moet my kennen als Afrikaner. Ek wil niet gekend worden als een middelman.”²⁴ Talle De la Rey-ondersteuners het sy woorde op die *Het Volk*-kongres in 1909 onthou, naamlik dat hul, met die oog op onafhanklikheid, “(d)ie reguit pad daarheen moet hou. En as ons die einddoel daarheen nie mag bereik nie, laat ons dan die satisfaksie hê, dat ons op die reguit pad soontoe dood is.”²⁵

Hoewel De la Rey nie oor die eienskappe van 'n professionele politikus beskik het nie, was daar weinig twyfel oor sy erns wanneer hy standpunt ingeneem het. Percy Fitzpatrick, 'n uitgesproke bewonderaar van De la Rey, skryf dat “he never spoke unless he had something to say, and meant it”.²⁶ Indien De la Rey dus standpunt ingeneem het, kon hy slegs met die grootste moeite van ander sienswyses oortuig word.²⁷

2.1.2 Transformasie van De la Rey se politieke standpunte ná Uniewording

2.1.2.1 Opstuwende Afrikanernasionalisme en die Randse stakings, 1913-1914

In die aanloop tot en tydens die politieke verkiesings van 1910 het partypolitieke opportuniste en pragmatisme hoogty gevier. In sy kiesafdeling het Louis Botha die onderspit gedelf. In 'n bitter brief aan oudpresident Steyn blameer Botha die gees van “Hertzogisme” vir sy nederlaag.²⁸ Ten einde hom in die parlement te kry, bedank een van sy suksesvolle partygenote as Volksraadslid en bied sy setel vir Botha aan.²⁹ Dit het die platvorm aan Botha gegee om uiteindelik die eerste

22 De la Rey was huiwerig oor verantwoordelike bestuur indien dit die Afrikaner op die lange duur kon benadeel. *De Volksstem*, 18 Januarie 1905 (“Kennisgeving. Gewijde Bekendmaking”).

23 Transvaalse Argiefbewaarplek (TAB): Leyds-argief 901(1); “Drukwerk Voor de Boeren”, nrs. 175-502, Mei 1901, 1904-1910: pamflet Voor de Boeren, 9 September 1905, p. 166. Die benaminge van argiefbewaarplekke word vermeld soos dit bekend gestaan het toe die navorsingsmateriaal daar versamel is.

24 *De Volksstem*, 9 Augustus 1906 (“De la Rey en Botha te Ottoshoop”).

25 AWG Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener* (Pretoria: Lapa, 2011), p. 174.

26 P Fitzpatrick, *South African memories* (Londen: Donker, 1932), pp. 205-206.

27 Kyk May en Hamilton, p. 21 e.v.; Raath, *De la Rey: 'n Stryd vir vryheid*, p. 505 e.v.

28 CM van den Heever, *Generaal J.B.M. Hertzog* (Johannesburg: A.P.-Boekhandel, 1944), p. 282.

29 Botha, hoofleier van die *Het Volk*-party, het sy setel verloor teen Fitzpatrick. TFJ Dreyer het bedank ten gunste van Botha ten einde vir laasgenoemde 'n setel te verseker.

premier van die Unie van Suid-Afrika te word. Dié pragmatiese politiek het in sommige Afrikanerkringe die oë laat rek en Niklaas van Rensburg, De la Rey se boesemvriend, het geen steen onaangeroer gelaat om kritiek teen Botha uit te spreek nie en sterk godsdienstige besware teen dié ondemokratiese werkswyse geopper.³⁰ De la Rey sou waarskynlik ook van dié besware by monde van die Siener verneem het. Dit verklaar waarskynlik deels waarom De la Rey sedert Uniewording partypolities meer op die agtergrond beweeg het.³¹

De la Rey se persoonlike aanhanklikheid van Botha het steeds deurgeskemer. Tydens die stigtingskongres van die Suid-Afrikaanse Party (SAP) vanaf 21 tot 22 November 1911 te Bloemfontein, het De la Rey die oprigting van dié party verwelkom.³²

Mettertyd sou Hertzog as kampvegter vir Afrikanerbelange in Botha se kabinet turbulensie in Afrikaner-politieke kringe veroorsaak. Hertzog se politieke uitsprake in 1912 te De Wildt het die skeiding van weë tussen Botha en Hertzog ingelui en uitgeloopt op die stigting van die Nasionale Party (NP) tydens 'n spesiale kongres vanaf 7 tot 9 Januarie 1914 te Bloemfontein.³³

Intussen het De la Rey se patriotiese sentiment jeens kwessies wat Afrikanerbelange raak, in intensiteit toegeneem.³⁴ De la Rey se toespraak tydens die onthullingsplegtigheid van die Nasionale Vrouemonument in Bloemfontein openbaar latente republikeinse sentimente en staan in skrilte kontras met die rede wat Botha by dieselfde geleentheid gelewer het.³⁵ In bepaalde opsigte was die politieke verskille tussen De la Rey en Botha reeds onoorbrugbaar, hoewel De la Rey formeel 'n Botha-volgeling gebly het.³⁶

De la Rey se suksesvolle militêre optrede met behulp van afdelings oudstryders van Wes-Transvaal tydens die 1913-mynwerkerstaking aan die Rand het vlietende herinneringe van die militêre glorie van die eertydse Zuid-Afrikaanse Republiek (ZAR) opgeroep en De la Rey se militêre vernuf en leierskap opnuut na vore gebring.³⁷ Waarskynlik sou sowel De la Rey, sommige van sy oudstryders en die skares te Fordsburg wat die vakbondleiers se oorgawe by die Trade Hall aanskou

30 Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 151.

31 *Ibid.*

32 Smit, pp. 106-108.

33 *Ibid.*, p. 108. Die party het egter amptelik eers vanaf 1 Julie 1914 begin funksioneer. A Wessels, "Die Rebelle en die Vrystaat", in Langner en Raath, p. 123 n12.

34 De la Rey het verdeelde sentiment tussen Botha en Hertzog gehad. GD Scholtz, *Genl. Christiaan Frederik Beyers, 1869-1914* (Johannesburg: Voortrekkerpers, 1941), pp. 283-284.

35 *De Volkstem*, 17 Desember 1913 ("Onthulde Vroue-Monument"); *Het Westen*, 19 Desember 1913 ("De Onthulling van 'T Vrouwen Monument").

36 De la Rey is in 'n moeilike situasie geplaas omdat hy nie Botha of Hertzog wou benadeel nie en omdat hy Afrikanereenheid nagestreef het.

37 DW Krüger, *The age of the generals* (Johannesburg: Dagbreek Book Store, 1958), p. 76.

het, iets van die glorie van die gewapende republikeinse burgers te perd ervaar het.³⁸ Die feit dat De la Rey se beginseloorwegings hom daarvan weerhou het om politieke leiers blindelings te volg, moes vir genls. Botha en Smuts 'n waarskuwingsein gewees het van wat kon gebeur indien die opstuwende gees van nasionalisme De la Rey uit hul invloedskring sou dryf.

2.1.2.2 De la Rey se skeptisisme oor die attestasie van manskappe ingevolge die Unie-Verdedigingswet van 1912

Louis Botha se deelname aan die Rykskonferensies van 1907 en 1911 het daartoe gelei dat hy sy goedkeuring geheg het aan besluite wat daar geneem is om die eenheid van die Ryk in die lig van dreigende internasionale toestande te versterk. Om sy deel in tye van gevaar by te dra, was dit vir die Unie nodig om oor 'n eie verdedigingsmag te beskik. Vir dié doel dien genl. Smuts in 1912 'n wetsontwerp in vir die skepping van 'n Uniale Verdedigingsmag.³⁹ Dié wet maak onder meer voorsiening vir die aflê van ondernemings om militêre diens te verrig – vir De la Rey 'n stap wat Suid-Afrikaners tot diens aan Brittanje sou verbind.

Inmiddels handhaaf De la Rey kontak met De Wet – beide sterk republikeinsgesindes – en versoek betroubare oudstryders om hul gereed te hou vir “moeilikhede wat kom” – sinspelings op omwentelings wat belangrike implikasies vir patriotiesgesinde Afrikaners sou inhou. Reeds in 1911 verwys De la Rey in 'n gesprek met kol. JRF Kirsten na “moeilikhede” wat onderweg is en dat laasgenoemde hom daarvoor gereed moes hou.⁴⁰ Tydens byeenkomste in November 1913 waartydens die Verdedigingswet bespreek is, raai De la Rey burgers af om die attestasievorms met bepaalde ondernemings vir militêre diens in Ryksbelang te onderteken omdat dit hulle onder 'n bepaalde verpligting sou plaas.⁴¹ Teenoor kapt. HT Watkins ('n voorstander van die ondertekening) merk De la Rey op dat die ondertekening van die vorms die manskappe as troepe van Brittanje sou oormerk.⁴² De la Rey beskuldig Watkins daarvan dat hy “van ons kinders Britse soldate wil maak” en wek die indruk dat hy Suid-Afrikaanse manskappe vir die toekoms ongebonde sou wou hou.⁴³

38 Kyk *De Volkstem*, 14 Januarie 1914 (“Krijgswet Proklamatie”); DW Krüger, *The making of a nation* (Johannesburg: Macmillan, 1969), pp. 74, 76. Kruger skryf: “The old veteran (De la Rey), acted with his customary swiftness and sureness. He placed men at all strategic points, maintained essential services and trained all guns on the Trade Hall, the headquarter of the strike movement. This time the strike leaders realised they had no chance and they surrendered.”

39 Union of South Africa. Debates of the Senate, Second Session of the First Parliament, 28 Mei 1912, kolomme 549-553.

40 UG 42-'16, p. 191 (getuienis kol. JRF Kirsten).

41 *Ibid.*, p. 248 (getuienis DJ Louw).

42 *Ibid.*, p. 268 (getuienis kapt. HT Watkins).

43 *Ibid.*

2.1.2.3 Opwelling van nasionalisme en De la Rey se deelname aan die NP-kongres van 1914

Teen Januarie 1914 maak De la Rey – na aanleiding van visioene van sy vertroueling, Niklaas (Siener) van Rensburg – toenemend melding van Afrikaners wat 'n weswaartse tog na Duits-Suidwes-Afrika onderneem en met Duitse steun na die Unie terugkeer en die Vierkleur hys – 'n sinspeling op militêre optrede deur Afrikaners om die eertydse Boererepublieke te herstel.⁴⁴

Tydens 'n spesiale kongres van 7 tot 9 Januarie 1914 stig generaal JBM Hertzog en sy aanhangers die Nasionale Party (NP) in Bloemfontein.⁴⁵ Die stigting van die NP onder leiding van Hertzog het spoedig sy effek op die breë Afrikanergemeenskap laat voel.⁴⁶ Vir patriotiesgesinde Afrikaners was daar vir die eerste keer 'n politieke tuiste. In sommige kringe is die stigting van die NP as een van die belangrikste redes vir die opstuwende “rebelliegees” beskou.⁴⁷ Die klimaat van nasionalisme wat Hertzog se NP opgewek het, spoel mettertyd selfs tot noord van die Vaalrivier. De la Rey (tradisioneel 'n Botha-ondersteuner) laat hom selfs 'n uitnodiging welgeval om op 26 Augustus 1914 die NP-kongres te Pretoria toe te spreek.⁴⁸ Tydens hierdie kongres word skerp opmerkings oor die voorgenome militêre optrede van die Unie in Duitswes-Afrika gemaak – uitdrukkings soos 'n “rowerskampanje” word onder die aanwesiges gehoor. Hoewel De la Rey in sy toespraak Afrikanereenheid bepleit het, het sy rede 'n diep indruk gemaak. Die blote feit dat De la Rey in die teenwoordigheid van senator ADW Wolmarans (voorsitter), di. H van Broekhuizen, HCM Fourie en PGW Grobler (later minister) amptelik aan die verrigtinge deelgeneem het, getuig van die verdiepende patriotiese transformasie wat De la Rey se politieke sienswyses op die vooraand van die rebellie ondergaan het.⁴⁹ Dié transformasie is versnel ná die (vir De la Rey) teleurstellende Treurfontein-vergadering op 15 Augustus 1914 en sy besef dat Botha en Smuts nie sy patriotisme en republikanisme deel nie.⁵⁰

44 *Ibid.*, p. 287 (getuienis vk. PJ de Wet).

45 *De Volksstem*, 9 Januarie 1914 (“T Hertzog-Kongres”); FJ van Heerden, “Die geboorte van die Nasionale Party”, in O Geysen en AH Marais (reds.), *Die Nasionale Party, I: Agergrond, stigting en konsolidasie* (Bloemfontein: INEG, 1983), pp. 133 e.v.

46 Kyk UG 42-'16, p. 300 (getuienis JJ du Plessis).

47 *Ibid.*, p. 298 (getuienis RL du Plessis).

48 SC 1-'15, p. 85 (getuienis prof. L Fouché).

49 Volgens *De Volksstem*, 26 Augustus 1914 (“Genl. De la Rey Spreek ‘T Hertzog Kongres Toe”), het De la Rey klem gelê op eenheid: “Eendracht maakt macht, tweedracht breekt kracht [...]” Kyk ook UG 10-'15, pp. 12-13 en Oost, p. 109.

50 Vgl. SC 1-'15, pp. 80-81, 100 (getuienis prof. L Fouché), p. 174 (getuienis CE Schulenburg), pp. 177-179 (getuienis DC Lemmer), pp. 179-180 (getuienis AC Lombard), p. 183 (getuienis JC Juta), p. 229 (getuienis genl. JBM Hertzog); UG 46-'16, pp. 5-6; UG 10-'15, pp. 6-7; UG 42-'16, p. 128 (getuienis genl. PJ Liebenberg), p. 176 (getuienis CJ de Wet), p. 182 (getuienis kmdt. AP Visser), p. 205 (getuienis kapt. JA Visser), p. 206 (getuienis PJK van Vuuren), p. 217

2.2. Die transformasie van De la Rey se belangstelling in die visioene van Niklaas van Rensburg

2.2.1 *De la Rey se belangstelling in die visionêre openbarings van Niklaas van Rensburg, die Siener*

Die onthullende visionêre gewaarwordings van Niklaas (Siener) van Rensburg in die kommando's van genl. Koos de la Rey neem 'n aanvang die aand van 22 Oktober 1899 in die omgewing van Taung.⁵¹ In beelde van vernietiging en die lyding van die Boerevroue en -kinders ervaar Niklaas van Rensburg die verskroeiende-aardebeleid van die Britse militêre optrede wat in die latere fases van die oorlog toegepas sou word.⁵² Spoedig verwerf sy opspraakwekkende voorspellings vir Niklaas die bynaam "Siener".⁵³ Vir die duur van die oorlog sou Niklaas telkens onthul wat die toekoms vir die Boere inhou.⁵⁴ In ryke skakerings van inheemse simbole verduidelik die Siener die betekenis van bulle, springbokke, doringbome, donkies en waens wat in sy visioene figureer.⁵⁵ Tydens die laaste maande van die oorlog verwerf hy egter groot aansien (en respek) deur die terugslae van die Britse magte voor die veldslae te Ysterspruit⁵⁶ en Tweebosch⁵⁷ aan De la Rey oor te dra. Eweneens getuig senior Boere-offisiere soos genls. PJ Liebenberg⁵⁸ en JBM Hertzog⁵⁹ van die

---

(getuienis DC Lemmer), p. 220 (getuienis AC Lombard), p. 269 (getuienis kapt. HT Watkins), p. 282 (getuienis FWC Buitendag), p. 368 (getuienis HCW Vermaas), p. 376 (getuienis genl. L Botha); UG 46-'16, pp. 5-7.

51 Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 95.

52 Vir De la Rey se verhouding met die Siener tydens die oorlog, kyk Raath, *De la Rey: 'n stryd*, pp. 550-554.

53 Kyk Ossewa-Brandwag-argief (OBA): JE Cadle-versameling (JCV) B/L 4/1, knipsels: J Meintjes, "Die Siener-mense het hom gevrees en bespot", *Dagbreek en Landstem*, pp. 4, 7; *Die Burger*, 7 Julie en 13 Julie 1940, ongepagineer; OBA: MSF Grobler-versameling B/L 6/42, ongedateerde en ongepagineerde koerantknipsels (respek van oudpres. MT Steyn en genl. JBM Hertzog); OBA: P Kilian-versameling B/L 1/3 (genl. JCG Kemp se vertrou in die Siener) en Wes-Transvaalse Argief (WTA): Julian Orford, "A prophet with honour" (ongedateerde en ongepagineerde manuskrip) (rol van Siener in die oorlog).

54 Raath, *Siener van Rensburg en die Rebellie*, p. 137.

55 Kyk TAB: Aanwins W 87/4: Beskrywing van Siener van Rensburg deur Jan-Petrus (pseud.).

56 Kyk AWG Raath, "Die 'stofwolk' by Ysterspruit: 'n krygshistoriese evaluering van die militêre optrede van generaal Koos de la Rey voor en tydens die slag van Ysterspruit, 25 Februarie 1902" in RJ Constantine (red.), *Nuwe perspektiewe op die Anglo-Boereoorlog, 1899-1902 / New perspectives on the Anglo-Boer War, 1899-1902* (Bloemfontein: Oorlogsmuseum van die Boererepublieke, 2012), pp. 210-253.

57 AWG Raath, "'n Krygsteoretiese evaluering van die militêre optrede van generaal JH (Koos) de la Rey ter voorbereiding van en tydens die slag te Tweebosch-De Klipdrift, 7 Maart 1902" in *Joernaal vir Eietydse Geskiedenis* 36(2), 2011, pp. 154-178.

58 Kyk SC 1-'15, p. 153 (getuienis genl. PJ Liebenberg).

59 *Ibid.*, p. 227 (getuienis genl. JBM Hertzog).

verstommende akkuraatheid van Niklaas se openbarings en die effek wat dit op die Boere-oorlogspoging gehad het.⁶⁰

Vir talle Boerekrygers (en buitelandse vrywilligers aan Boerekant) het Niklaas se vermoëns getuig van Hoëre inspirasie en Godgegewe geestesvermoëns. Die Noor, Ingvald Schröder-Nielsen, wat van Januarie tot Oktober 1901 onder genl. JCG (Jan) Kemp in die Rustenburg-kommando gedien het, beskryf in sy boek *Blandt Boerne i fred og krig* [Onder die Boere in vrede en oorlog] (Oslo, 1925) hoe 'n groot en indrukwekkende komeet “uit die diepte van die heelaal” opgeduik en die Siener dié verskynsel met bonatuurlike gebeurtenisse in verband gebring het. Die Siener het die komeet as 'n voorteken van die spoedige einde van die oorlog beskou en – voeg Nielsen by – Niklaas was “'n heel besondere siener wat hom nooit vergis het nie en algemeen bekend was; hy het die verloop van die oorlog van die eerste dag af voorspel – hy was werklik 'n Godsmann, geïnspireer deur die Heilige Gees”.⁶¹ Nielsen se agting vir Niklaas se visionêre vermoëns is deur die meeste Boere op kommando – insluitend De la Rey – gedeel.⁶²

In De la Rey se herinneringe aan die oorlog vestig hy die aandag op sy “oude vriend N v Rensburg” wat in Oktober 1899 saam met sy kommando's na Kimberley getrek het. De la Rey voeg by dat Niklaas 'n persoon is wat as 'n “Siener” beskryf kan word: “Hy ziet alles in een vorm van een of ander [...] dier voor hem verschijnen. Indien zijn geheele geschiedenis te boek zou gesteld worden zou het een van de interessantste geschiedenissen zijn van het geheelen oorlog.”⁶³

Met De la Rey se vertrek na die vredesamesprekings te Vereeniging het die Siener aan De la Rey gesê dat “hulle (die Boere) sal gaan vrede maak by Vereeniging”. Hy voeg egter by: “Julle sal gaan teken, ons sal die oorlog verloor, maar daar sal 'n oorlog kom tussen Duitsland en Engeland.” Voorts beskryf Niklaas hoe 'n aantal Boere (patriot-gesindes) “haastig tussen die putte” (gevare) deurtrek “om te gaan traktate maak” met die Duitsers.⁶⁴

Teen ongeveer 1904 was die toekomstige tog van rebelle na Duitswes só helder voor die Siener se geestes oog en so dikwels is dit aan eensgesindes oortertel, dat die verwagtinge van 'n tog na die weste van die land en die herstel

60 *Ibid.*, p. 181 (getuienis AC Lombard).

61 C de Jong, “Die indrukke wat die komeet van Viscara in Suid-Afrika gemaak het”, *Africana Notes and News* 25(3), September 1982, pp. 78-83.

62 Kyk ook SC 1-'15, p. 73 (getuienis HA van Zyl). Die veldprediker, ds. JF Naudé, wat die Boerekommando's tydens die hele oorlog in Wes- en Noord-Transvaal vergesel het, beskryf in hoofstuk 27 van sy boek, *Vechten en vluchten van Beyers en Kemp 'bokant' De Wet* (Rotterdam, 1903), pp. 238-239 die rol wat die Siener, Niklaas van Rensburg, in die kommando's gespeel het.

63 TAB: Aanwins 313: De la Rey-versameling, oorlogsherinneringe van genl. JH de la Rey.

64 Mussmann-versameling (VBM): Bandopname van 'n SAUK-uitsending van die rebellieherinneringe van Piet en Boy Mussmann, c. 1970.

van die onafhanklikheid van die gewese Boererepublieke ook buite die Siener se onmiddellike invloedskring bespreek is.⁶⁵

Die tog na Duitswes is deur Niklaas met 'n komende oorlog tussen Duitsland en Engeland en die herstel van die Afrikaner se republikeinse onafhanklikheid in verband gebring – mededelings wat ook na die afloop van die Anglo-Boereoorlog in intensiteit toegeneem het. Reeds vóór Uniewording is Niklaas se visioene van 'n komende wêreldoorlog, Boere-bewegings na Duitswes-Afrika en Duitse steun vir republikeinse onafhanklikheid wyd in Afrikanergeleedere bespreek.⁶⁶ Mettertyd maak Niklaas ook visioene bekend waarin hy genl. De la Rey as leier van dié Boeretog na Duitswes identifiseer.⁶⁷

2.2.2 Niklaas van Rensburg se invloed op De la Rey se politieke standpunte

Hoewel dit moeilik is om die oomblik van die oorgang van De la Rey se belangstelling in Niklaas van Rensburg se visioene tot laasgenoemde se invloed oor De la Rey se politieke standpunte te bepaal, maak laasgenoemde vanaf ongeveer die werkstaking van 1913 aan die Rand uitsprake wat getuig van die groot invloed wat die Siener op De la Rey en patriotiesgesinde Boere in Wes-Transvaal uitgeoefen het.⁶⁸ Die aansien wat die Siener vanaf hierdie tyd in die westelike dele van Transvaal geniet, lei later daartoe dat selfs Louis Botha 'n afvaardiging van predikante ontbied om samesprekings te voer oor die invloed van die Siener⁶⁹ en De la Rey maak gebruik van kapt. Cornelius Nieuwenhuizen as tussenganger tussen hom en Niklaas om die nuutste visionêre verwickelinge te verneem.⁷⁰

Die mynwerkerstaking van 1913 en 1914 was die eerste voortekens van 'n revolusionêre omwenteling ná Uniewording waarby die Afrikaner direk betrokke sou wees.⁷¹ Die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog en Brittanje se oorlogsverklaring aan Duitsland op 4 Augustus 1914 is in Boerekringe in Wes-Transvaal vertolk as 'n duidelike bevestiging dat die tyd van Afrikanerverset teen

65 SC 1-'15, p. 3 (getuienis prof. L Fouché), p. 73 (getuienis HA Hotz) en p. 113 (getuienis prof. L Fouché).

66 *Ibid.*, p. 113 (getuienis JL Otto) en p. 168 (getuienis kmdt. HJ Lombard).

67 SC 42-'16, p. 269 (getuienis kapt. HT Watkins). De la Rey vertel self van so 'n visioen van die Siener.

68 UG 46-'16, p. 5 en WTA: J Orford, "Twenty years", p. 44.

69 Kyk SC 1-'15, p. 163 (getuienis ds. DT Theron): "(Z)ij was opgeroepen om te spreken over van Rensburg, de profet. Generaal Botha gevoelde dat er van godsdienstige zijde invloed werd uitgeoefend die nadelig was, en wij werden gevraagd die te keren."

70 *Ibid.*, p. 113 (getuienis JL Otto), p. 190 (getuienis JC Juta), p. 192 (getuienis JC Juta); UG 42-'16, p. 175 (getuienis JL Otto), p. 214 (getuienis kapt. JL Otto), p. 234 (getuienis CE Schulenburg), p. 249 (getuienis DJ Louw), p. 257 (getuienis kmdt. MJJ van Rensburg), p. 367 (getuienis HCW Vermaas); UG 46-'16, p. 5.

71 UG 46-'16, pp. 4-5.

die Britse oorlogspoging aangebreek het.⁷² Gerugte van Duitse ondersteuning en verwagtinge van De la Rey wat die leiding in die komende Afrikaner-versetaksie sou neem, bereik hoogspanning. Kapt. Cornelius Nieuwenhuizen, wat Duitse bande in Duitswes gehad het, speel toenemend 'n belangrike rol om visioene van naderende gebeure deur monde van Niklaas van Rensburg en die verwagte rol van De la Rey in dié verband te versprei.⁷³

2.2.3 *Wendinge in die Siener se invloed op De la Rey se politieke oortuigings*

Reeds in Oktober 1913 skryf Cornelius Nieuwenhuizen in sy aantekeningboek oor visioene wat die Siener had dat die verwagtinge dat De la Rey die voortou in optrede na Duitswes-Afrika sou neem, plek maak vir visioene waarin De la Rey hardnekkig sy eie kop volg en 'n weg inslaan wat hom effektief uitkakel as die leier van elke Afrikaner na Duitswes.⁷⁴ Die neergepende visioene maak melding van 'n swart bees (dood en eiesinnigheid). Aan Nieuwenhuizen verduidelik die Siener dat die simbool van die swart bees (De la Rey), asook simbole van gevaar en 'n groot donker wat toesak, asook baie ruiters wat tussen die putte (gevare) deurgaen, dui op De la Rey se dood en die gevolglike rebelletog na Duitswes – omwentelinge wat geskied sonder die leierskap van De la Rey. Ongeveer drie maande vóór die generaal se dood reageer die Siener op vrae van Nieuwenhuizen oor die onheilspellende inhoud van die visioene oor die swart bees en laasgenoemde se opmerking dat dit waarskynlik dui op 'n “kafferkaptein”⁷⁵: “Nee, dit is generaal De la Rey, maar hy is 'n swart bees.” Op Nieuwenhuizen se vraag waarom dan in die gedaante van 'n swart bees, antwoord Niklaas: “'n Bees is sterkte, maar swart was toe al klaar besluit deur die Gees.”⁷⁶

Op 2 Julie 1914 skryf Nieuwenhuizen uit die Siener se mond van 'n lang leer (swaarkry); die moframme duskant Bloemfontein, en die trek na die weste (De Wet rebelleer). Dan weer die skok: beelde van 'n motor met 'n groot tent en wit rose op die tent, en generaal De la Rey verskyn. Niklaas hoor iemand sê: “Daar is generaal De la Rey met die motor”; toe volg makoue en daar staan 'n sak droë gras (De la Rey se dood).⁷⁷

72 UG 1-'15, p. 176 (getuienis CE Schultenburg), pp. 182-183 (getuienis JC Juta); UG 10-'15, p. 12. Kyk ook C de Jong: “Nikolaas van Rensburg-een profeet onder de krijgslieden”, *Nieuws uit Z.A.*, Junie-Julie 1969, p. 20.

73 UG 42-'16, pp. 175-176 (getuienis CJH de Wet).

74 Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 175.

75 Hierdie benaming word in die teks as historiese gegewens hanteer.

76 Versameling MCE van Schoor (VVS), bandopname met rebellie-herinneringe van kapt. CP Nieuwenhuizen.

77 VVS: Aantekeningboek van kapt. CP Nieuwenhuizen met neergepende visioene van Niklaas van Rensburg, die Siener.

Intussen was Wes-Transvaal 'n kookpot van gerugte, mededelings (meer en minder opspraakwekkend) oor Niklaas se beweerde visioene en verwagtinge dat die 15de van 'n belangrike maand die aanvang van die groot omwenteling in dié geweste sou wees.⁷⁸ Piet Mussmann, 'n broerskind van De la Rey, swig voor sy nuusgierigheid en pak die tog vanaf Vryburg na die Siener se plaas (Rietkuil) – 'n afstand van bykans 160 km – op 15 Julie per motorfiets aan.⁷⁹ Siener deel Mussmann mee dat 'n rebellie binnekort sou uitbreek, dat hy tydens die Anglo-Boereoorlog die syfer 15 voor hom in die lug in vergulde letters sien staan het, maar dat hy onlangs dieselfde syfer in bloed gesien het ('n bloedige gebeurtenis) en dat 'n donker wolk oor Lichtenburg hang (moeilikhed). Voorts beskryf die Siener aan hom hoe die parlement ontbind, genl. De la Rey deur Johannesburg na Pretoria gaan en dan sonder sy hoed saam met genl. CF Beyers na Johannesburg reis, waar genl. De la Rey in 'n stofwolk verdwyn.⁸⁰ Daarna sien hy genl. De la Rey eers weer in 'n groot gebou: 'n massa mense gaan na Lichtenburg en verskyn voor 'n gebou met deure aan die suide- en noordekant (die Hervormde Kerk-gebou). Ses mans dra 'n kis en plaas dit in die middel van die gebou op stoele. Die persoon in die kis se gesig is bedek.⁸¹ Dan steek een van die ses draers sy hand uit en ontbloot die gesig: die gesig van die oorlede generaal.⁸² Siener, sowel as patriotiese Afrikaners aan wie die Siener die inligting bekend gemaak het, was dus teen middel-Julie 1914 reeds bewus van die sterfte-visioene in verband met De la Rey.⁸³

2.2.4 Die mededelings aan en rol van kapt. Cornelius Nieuwenhuizen

Die vertolkings van die rol wat De la Rey volgens die Siener en hyself in die komende omwenteling in Wes-Transvaal moes speel, het toenemend uiteengeloop. Volgens die Siener se visioene sedert die Anglo-Boereoorlog was De la Rey geroepe om aan die spits van rebelle-kommando's na Duitswes-Afrika te trek en met Duitse steun die vryheid van die Afrikaner te bewerkstellig.⁸⁴ Sedert die mynwerkerstaking van 1913 aan die Rand, het De la Rey toenemend sy eie siening

78 Vir die rol van die syfer “15” in sy visioene kyk Raath, *Siener van Rensburg en die Rebellie*, pp. 123-134.

79 Hy is deur familieleden soos De la Rey se broerskind, Adaan de la Rey, aangemoedig om die Siener te besoek en verwickelinge te verneem. Kyk VVS: Herinneringe van Adaan de la Rey (opgeneem in Raath, *Siener van Rensburg en die Rebellie*, pp. 216-225).

80 Kyk VBM, band 5, herinneringe van Boy Mussmann, p. 19 (dit sou gebeur op die 15de van 'n maand). Niklaas van Rensburg het aspekte van hierdie “doodsvisioene” aan De la Rey persoonlik oorgedra. Skertsend het De la Rey teenoor sy swaer, Elwin Mussmann, opgemerk dat hy nog nooit sy hoed in die oorlog in die slag laat bly het nie, en bygevoeg: “(E)k dink ek sal maar eers my hoed gryp.”

81 VBM, band 5, herinneringe van Boy Mussmann, pp. 19-20.

82 VBM, bandopname van 'n SAUK-onderhoud met Piet en Boy Mussmann.

83 Kyk Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 170.

84 *Ibid.*, p. 165.

van sake gehad. Die sukses van sy militêre leierskap tydens die werkersopstande aan die Rand het hom waarskynlik daarvan oortuig dat hy met militêre ondersteuning vinniger en meer effektief 'n omwenteling sou kon teweegbring. Moontlik sou dit net so bloedloos soos sy optrede tydens die stakings verloop.⁸⁵

Saam met genl. JCG Kemp en ander patriotiese volksleiers het De la Rey al hoe meer gedink aan 'n opstand in die militêre kamp te Potchefstroom deur die Vierkleur te hys en dorpe na die ooste in te neem – waarskynlik Vereeniging (wat in die visioen van die Siener sterk gefigureer het).⁸⁶ Dié stappe sou ook gepaardgaan met die bedanking van die offisiere uit die Unie-Verdedigingsmagte (UVM). Onder De la Rey se leiding sou die magte verdere stappe neem. Met die ondersteuning van die UVM sou daar min opposisie wees.

Die laaste pogings om De la Rey tot ander insigte te bring, het in die teenwoordigheid van Cornelius Nieuwenhuizen plaasgevind. Nieuwenhuizen was tydens die Anglo-Boereoorlog 'n Natalse rebel met sterk patriotiese oortuigings en baie deurstellingsvermoë. Later het hy hom in Duitswes-Afrika bevind waar hy met Duitse ingesetenes vriendskapsbande gesmee het.⁸⁷ Reeds vóór 1913 keer hy na Wes-Transvaal terug, waar hy kontak maak met Siener van Rensburg en ander patriotiesgesinde Boere.⁸⁸ Mettertyd wen hy die vertroue van De la Rey – moontlik vanweë sy Duitse verbintnisse – en tree op as tussenganger tussen die generaal en die Siener.⁸⁹ Nieuwenhuizen maak onder meer aantekeninge van die visioene van die Siener en speel 'n belangrike rol in die bekendmaking van sy mededelings oor die komende wêreldoorlog en die rebellie-gebeure wat daarmee verband gehou het.⁹⁰

Onderwyl De la Rey worstel met die rol waarin hy homself as leier in die komende omwenteling sien, dra die Siener kort voor die uitbreek van die Eerste Wêreldoorlog deur monde van Nieuwenhuizen aan die generaal oor dat 'n swart wolk oor Treurfontein hang. Toe De la Rey verdere toeligting vra, was die antwoord: “Ek weet nie. Dis donker.”⁹¹ Die generaal wat die vorige nag onrustig geslaap het, staan die môre vroeg by Nieuwenhuizen (wat die nag in sy huis oornag

85 Vir meer oor De la Rey en sy standpunt oor gewapende protes sonder fisieke geweld, kyk Meintjes, *De la Rey. Lion of the West*, pp. 326-327.

86 Kyk UG 42-'16, pp. 218-219 (getuienis HJ Lombard), p. 233 (getuienis kol. HSD du Toit). In verskeie visioene het die Siener Vereeniging as die dorp vir die bevryding van die Afrikaner geïdentifiseer.

87 UG 42-'16, p. 234 (getuienis CE Schulenburg). Kyk ook WTA: J Orford, “Twenty years”, p. 44 e.v.; Raath, *Siener van Rensburg en die Rebelle*, p. 94 n105.

88 UG 42-'16, p. 249 (getuienis DJ Louw).

89 *Ibid.*, p. 257 (getuienis MJJ van Rensburg).

90 Vir die getranskribeerde visioene deur Cornelius Nieuwenhuizen neergepen, kyk Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 399 e.v.

91 VVS, bandopname bevattende Rebelle-herinneringe van kapt. CP Nieuwenhuizen; Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 174.

het) en vra: “My seun, slaap jy?” Toe deel De la Rey hom mee: “Ek het God gebied dat ek my bloed sal gee om my volk te red.”⁹²

Voor De la Rey se vertrek na die parlamentsitting, ontmoet hy en die Siener mekaar in Nieuwenhuizen se teenwoordigheid waarna ’n betekenisvolle en onthullende gesprek plaasvind. De la Rey het finaal besluit dat die oproer in Potchefstroom moes begin, dat vlae afgetrek en die Vierkleur gehys moes word. De la Rey het waarskynlik die mening gehuldig dat so ’n gewapende protes bloedloos sou wees. Die gesprek tussen De la Rey, die Siener en Nieuwenhuizen het oor die onderskeie standpunte van De la Rey en die Siener gegaan. De la Rey het gesê: “Ons moet die vlae aftrek en ons moet so die dorpe inneem.” Die Siener se antwoord: “Ek sien nie dat ons dorpe inneem en vlae aftrek nie.” En: “Ons vlag kom hier uit by Coligny (Treurfontein) en dan sien ek ’n rooi streep in die vlag. Dan sien ek die man met die geweer en dan sien ek die donkies (patriotiese Boere) galop so deur die putte (gehare onderweg na Duitswes-Afrika).” De la Rey wou weet: “Niklaas, maar hoe moet die ding begin?” Die Siener antwoord: “God het sy tyd, dit sal kom.” De la Rey het na Nieuwenhuizen gekyk: “Ou seun, jy sê niks.” Nieuwenhuizen wou weet: “Generaal is jy en die Siener klaar?”, waarop De la Rey bevestigend antwoord. Nieuwenhuizen wou meer weet: “Die vlag wat uitkom, wie se vlag is dit?” Siener se antwoord was dat dit die Vierkleur was. Die rooi streep was bloed, het die Siener verduidelik. Nieuwenhuizen vra weer: “En jy sê ons skiet mekaar nie, jy sien dan die man daar [met] die geweer. Ons skiet aanmekaar. Hoe kom die bloed in die vlag? En die donkies?” Die Siener antwoord: “Dis ons.” Nieuwenhuizen wou meer weet oor “die putte”. Vir die Siener het dit op gevare gedui. Terwyl ene mev. Van Schalkwyk stil in die hoek sit, sê Nieuwenhuizen aan De la Rey: “Generaal, volgens dié gesig skiet ons aanmekaar en jaag ons tot by die Duitsers, want hy sien ons hier aftrek.” Nieuwenhuizen vervolg: “’n Donkie is ’n lui ding en hy galop nie vanself nie.” Die Siener sien dus hoe die rebelle tot by die Duitsers in Duitswes gejaag word en Nieuwenhuizen beseft dat die Siener ’n rebelletog voorsien en nie ’n plaaslike opstand nie. De la Rey het egter reeds sy finale besluite oor die loodsing van sy opstand geneem.⁹³

Tydens De la Rey se teenwoordigheid by die parlamentsitting teken Nieuwenhuizen deur monde van die Siener die finale taferel van die afloop van De la Rey se besluit aan – laasgenoemde se dood word nou die oorheersende gebeurtenis in die visioene: die donker sak toe (swaar en verwarrende tye), twee liggies (Beyers en De la Rey se motor); Afrikaners trek saam en dit is so “DONKER DAT HY (DIE SIENER) SY PERD SE MAANHARE NIE KAN SIEN

92 *Ibid.*

93 *Ibid.* Kyk ook Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 174 e.v. De la Rey was aanvanklik ongeneë om die parlamentsitting by te woon, maar hy is deur genl. De Wet oorgehaal om dit wel te doen. Raath, “Wes-Transvaal en die Rebellie”, p. 85.

NIE” (’n dramatiese terugslag tref die Afrikaner); die wêreld is swart gebrand en die gloed word al hoe warmer (die krisis kom al hoe nader); toe gaan hy by tant Nonnie de la Rey (die generaal se eggenote) in die huis (troos haar). ’n Swart hoed verskyn en hy sien die sool van sy skoen gaan los (verlies van ’n leier). De la Rey se dood is die voorspel van geweldige omwenteling vir die Afrikaner – die visioene daarvoor vorm ’n hegte eenheid wat op ’n klimaks dui.⁹⁴

3. DE LA REY SE OPTREDE KORT VOOR EN NAAFLOOP VAN DIE PARLEMENTSITTING

3.1 De la Rey se besoek aan die oefenkamp te Potchefstroom op 5 September

Die bevelvoerder van die militêre oefenkamp te Potchefstroom, maj. JCG Kemp, word toenemend ’n sleutelpersoon in De la Rey se planne.⁹⁵ Op sy beurt sien Kemp vir De la Rey as die aangewese persoon om die omwenteling in die oefenkamp te begin.⁹⁶ Die oefenkamp het op 2 September ’n aanvang geneem.⁹⁷ Onderweg na Kaapstad doen De la Rey op 5 September by die kamp aan waar hy ’n toespraak hou en in gesprekke met die offisiere daar besondere klem op die Siener se visioene lê.⁹⁸ Veral een visioen trek hul aandag: Die Siener sien naamlik ’n vrou (Engeland) van wie die klere afval sodat sy naak staan (verloor al haar kolonies).⁹⁹ Dié aand vergesel De la Rey vir Kemp na sy privaatwoning in die dorp waar hy in die teenwoordigheid van ’n medeoffisier aan Kemp vertel van die visioene waarin Niklaas, die Siener, gewaar het dat ’n omwenteling op hande is. De la Rey merk teenoor Kemp en sy vrou op dat indien Botha tydens die komende parlamentsitting met die beoogde inval sou volhard, hy (De la Rey) na die militêre kamp te Potchefstroom sou terugkeer, die gelyktydige ontslag van al die offisiere sou bewerkstellig en ’n proklamasie vir die onafhanklikheidsverklaring van Suid-Afrika sou uitvaardig.¹⁰⁰

94 Die visioene waarvan hier sprake is, vorm deel van ’n reeks visioene waarin Niklaas van Rensburg, die Siener, donker tye gesien het. Kyk, byvoorbeeld, Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 176.

95 Kemp was die militêre bevelvoerder van die militêre distrik Potchefstroom. Kyk JH Lichthelm, *Genl. J.C.G. Kemp 1914-1946: rebel of politieke leier* (DPhil, Universiteit van die Vrystaat, 2002), p. 33. Vir die rol van Kemp in De la Rey se planne in die algemeen kyk JH Lichthelm, *Genl. J.C.G. Kemp se rol in die Rebelle van 1914-1915* (MA, Universiteit Pretoria, 1979).

96 Kyk Lichthelm, *Genl. J.C.G. Kemp 1914-1946*, p. 32 e.v.

97 SC 1-’15 (getuienis prof. L Fouché).

98 UG 42-’16, p. 269 (getuienis kapt. HT Watkins). Kyk ook SC 1-’15, pp. 87-93 (getuienis prof. L Fouché).

99 Kyk Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 176; UG 42-’16, p. 269 (getuienis kapt. HT Watkins) (De la Rey vertel self van hierdie visioen van die Siener).

100 Kyk JCG, Kemp, *Die pad van die veroweraar*, pp. 115 e.v.; Oost, p. 110 e.v.; HS Webb, *The causes of the Rebellion* (Pretoria: Noordelike Drukkers, 1916), p. 28 e.v.; SC 1-’15, p. 147 (getuienis genl. PJ Liebenberg), p. 162 (getuienis ds. D Theron).

Tydens die oefenkamp spreek De la Rey verskeie offisiere toe, lig hulle in oor 'n gesprek wat hy met De Wet op 3 September gehad het,¹⁰¹ en spreek af dat indien die Volksraad ten gunste van 'n aanval op Duitswes stem, De la Rey dadelik sou terugkeer om 'n gelyktydige ontslag van alle offisiere te bewerkstellig.¹⁰² De la Rey se woorde aan Kemp was: “Hou die Verdedigingsmag bymekaar. As die wet deurgaans om Duitswes te gaan aanval, dan kom ek terug en neem die Verdedigingsmag en veg vir 'n republiek.”¹⁰³ De la Rey se besoek aan die oefenkamp het tot gevolg gehad dat reëlings getref is om die oefenkamp desnoods te verleng sodat De la Rey weer daar besoek kon aflê, die Vierkleur hys en die UVM-offisiere aan sy kant skaar.¹⁰⁴ Die beoogde besoek van De la Rey is vir 15/16 September bepaal.¹⁰⁵ Voorts sou De la Rey vergesel word van genl. Beyers ten einde die ondersteuning van die offisiere van die UVM te verseker.¹⁰⁶

Reeds vóór De la Rey se besoek op 5 September was die spanning in die kamp voelbaar.¹⁰⁷ Ná De la Rey se besoek bereik dit 'n klimaks: Kemp en ander offisiere praat openlik oor die beoogde omwenteling, die rol van die manskappe van die oefenkamp tydens hierdie gebeure en dat die Vierkleur by De la Rey se aankoms gehys sou word. Die vlag sou in besit van De la Rey se seun, Hendrik,¹⁰⁸ sy skoonseun, Willem Bouwer, en Oswald Pirow (al drie kapteins in die UVM) wees.¹⁰⁹ Na mate die beoogde datum vir De la Rey se besoek nader gekom het, het

101 Webb, p. 27.

102 Lichthelm, *Genl. J.C.G. Kemp 1914-1946*, p. 32 e.v.

103 VBM: Rebellie-herinneringe van Boy Mussmann. Mussmann, broerskind van De la Rey, teken dit elders soos volg aan: “As die parlement besluit om Duitswes aan te val, dan kom ek na Potchefstroom en neem die bevel oor en veg vir 'n republiek” (VBM, band 5, herinneringe van Boy Mussmann).

104 Kyk SC 1-'15, p. 362 (getuienis maj. JM Baker). Vgl. die getuienis van genl. PJ Liebenberg in SC 1-'15, p. 162. Kyk UG 42-'16, p. 284 (getuienis WJ van Graan) en p. 291 (getuienis JF Terblanche) vir Kemp se wete dat die Vierkleur gehys sou word.

105 SC 1-'15, p. 86 (getuienis prof. L Fouché), p. 91 (getuienis prof. L Fouché), p. 92 (getuienis prof. L Fouché), p. 362 (maj. JM Baker); UG 10-'15, p. 14. Vir die omvang van die verwagte omwenteling kyk UG 1-'15, p. 362 (getuienis maj. JM Baker); vir praatjies oor die omwenteling en rol van De la Rey en Siener: Vol. UG 42-'16, pp. 218-219 (getuienis kmdt. HJ Lombard), p. 233 (getuienis kol. HSD du Toit), p. 368 (getuienis HCW Vermaas).

106 UG 46-'16, p. 7 e.v.; UG 42-'16, p. 225 (getuienis AE Basden).

107 SC 1-'15, p. 92 (getuienis prof. L Fouché).

108 Later ontvang Hendrik van genl. Smuts 'n regeringspos en skryf (by monde van Lappe Laubscher) 'n boekie waarin hy enige aandeel aan die beplande opstand ontken. L Laubscher, *Die ware generaal Koos de la Rey* (Pretoria: Protea Boekhuis, 1998), p. 88.

109 Kyk Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 189 en Wes-Transvaal Argief (WTA): Julian Orford-versameling, band 51: Ongepubliseerde manuskrip, “A prophet with honour. Twenty years in the life of Siener van Rensburg”. Vir Kemp se kennis oor die voorgename vlaghysing kyk UG 42-'16, p. 291 (getuienis JF Terblanche) en p. 396 (getuienis kmdt. PA Vermaas).

die verwagtinge onder patriotiesgesinde manskappe skerp toegeneem en almal wat by die oefenkamp was, was intens bewus hiervan.¹¹⁰

Tydens De la Rey se besoek aan Kaapstad behou hy kontak met genl. Beyers en verskeie telegramme word gestuur.¹¹¹ De la Rey bly egter vasbeslote om saam met Beyers na Potchefstroom te reis ten einde die beoogde opstand te loods. Verwagtinge oor De la Rey se optrede op die 15de van 'n onbekende maand word in patriotiese kringe in Wes-Transvaal geïnterpreteer as synde 15 September – die beoogde datum van De la Rey se aankoms in die kamp.¹¹² Só seker is Kemp en ander rebelliegesindes dat 15 September die aangewese datum is, dat selfs 'n motor na Niklaas, die Siener, gestuur is om hom te gaan haal sodat hy die omwenteling, waarvan hy so lank reeds vertel het, self kon aanskou.¹¹³ Tot die rebelle se teleurstelling weier Niklaas om te gaan.¹¹⁴ Kemp bedank selfs sy militêre pos om aan De la Rey se plan uitvoering te gee – 'n bedanking wat hy later probeer terugtrek toe hy verneem van De la Rey se dood.¹¹⁵

Intussen is die spanning oor die besluite wat tydens die parlamentsitting geneem sou word voelbaar deur die hele Wes-Transvaalse Afrikanergemeenskap. Die Siener kry die herhaling van 'n visioen wat hy hierdie keer aan 'n ander broerskind van De la Rey, Boy Mussmann, oordra: “Ek sien oom Koos [De la Rey] kom haastig deur Johannesburg met sy kop kaal, dan sien ek 'n stofstorm en daar raak oom Koos weg. Dan sien ek kom 'n swart trein van Johannesburg na Lichtenburg; die trein is vol kranse en Vierkleurvlae. Dan sien ek 'n styl afdraande pad gaan van my na Lichtenburg – dit beteken dit gaan haastig. Wanneer die swart trein op Lichtenburg kom, dan sak 'n swart wolk op Lichtenburg neer” (die komende dood en begrafnis van De la Rey).¹¹⁶

3.2 De la Rey se optrede tydens die parlamentsitting en sy terugkeer vanaf Kaapstad

Op 11 September het die Volksraad met 92 teen 12 twaalf stemme besluit om die regering se beplande inval in Duitswes goed te keur. Steun vir die Unie se betrokkenheid by die oorlog en die weerstand daarteen volg mekaar nou vinnig op.

110 Beyers sou o.m. vertel waarom hy bedank het (UG 46-'16, p. 7 e.v.; SC 1-'15, p. 162 (getuienis ds. D Theron)).

111 Kyk UG 10-'15, p. 15 en Kemp, *Die pad van die veroweraar*, p. 149.

112 Kyk UG 46-'16, p. 7 e.v. en WTA: J Orford, pp. 6-7.

113 SC1-'1-'15, p. 89 (getuienis prof. L Fouché). Niklaas sou opgemerk het “(d)it is nog nie zijn pad daardie nie”.

114 SC 1-'15, p. 89 (getuienis prof. L Fouché).

115 Lichthelm, *Genl. J.C.G. Kemp 1914-1946*, pp. 32-46.

116 VBM: Ongepubliseerde Rebelle-herinneringe van Boy Mussmann; VBM, band 5, herinneringe van Boy Mussmann, pp. 19-20. Kyk ook SJ van der Walt, “Die Siener en die rooi bul” in *Die Brandwag*, 1 Augustus 1947, p. 27.

In die senaat het De la Rey die volgende dag in sy toespraak op sy teenstand teen die beplande inval in Duitswes gewys, maar verklaar dat hy wel bereid sou wees om die Unie te verdedig in die geval van 'n aanval. Direk na sy toespraak het De la Rey die parlamentsgebou verlaat en ten aanhore van twee Vrystaatse Volksraadslede Botha aan die plegtige vredesonderneming (reeds voorheen genoem) herinner.¹¹⁷

De la Rey se persoonlike aanhanklikheid van Botha is finaal beëindig. Toe die besluit in die parlement oor die voorgename aanval op Duitswes aanvaar is, en De la Rey uitstap, is Smuts (minister van verdediging) in kennis gestel dat sodra De la Rey in Wes-Transvaal arriveer, daar 'n rebellie sou wees.¹¹⁸ Speurders is opdrag gegee om die bewegings van De la Rey fyn dop te hou. Voor De la Rey Kaapstad verlaat het, het hy egter afskeid van sommige ministers geneem. By dié geleentheid sê Niklaas de Wet aan De la Rey dat indien hy (De la Rey) nie op sy (De Wet se) waarskuwing ag slaan nie, hy verplig sal wees om De la Rey te arresteer.¹¹⁹ Dit blyk toe ook dat Botha vroeër 'n deputasie van predikante van Stellenbosch meegedeel het dat De la Rey vir hom 'n doring in die vlees en 'n rebel is. Toe De la Rey Kaapstad verlaat, deel hy Hertzog mee dat hy twyfel of hy veilig sou tuis kom.¹²⁰ Daar was dus nie by De la Rey twyfel dat die regering tot die uiterste sou gaan indien hy hom tot rebellie sou wend nie. Saterdagmiddag, 12 September, het De la Rey Kaapstad per trein verlaat en sy bewegings is fyn deur speurders van die regering dopgehou.¹²¹

Op De Aar het kapt. PJ Joubert (Joubertjie) – wat volgens Kemp deur Maritz na Beyers gestuur is om te verneem hoe ver die “saak van onafhanklikheid” gevorder het – by De la Rey aangesluit.¹²² Die Pretoria-polisie was reeds op die uitkyk vir Joubert.¹²³ Omdat De la Rey so iets te wagte was, het hy vooraf besluit om nie in Pretoria nie, maar in Johannesburg af te klim en Joubert, wat die reis na Pretoria voortgesit het, na Beyers te stuur met die versoek dat laasgenoemde hom in Johannesburg moet

117 May en Hamilton, p. 101; Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 187. Volgens Izak Claassen het De la Rey persoonlik aan hom (Claassen) gesê: “Maar ek (De la Rey) en ou Generaal de Wet het alles afgespreek. Hy sê my toe dat Generaal Beyers en ander offisiere sal bedank, maar ons moet dit dig hou. Maar hy sê my toe dat ek my moet reg hou, en ons perde voer. Hy gaan die volgende dag voor die raad, en as hy terug kom, moet ek nie onklaar wees nie. Hy weet nog nie self wat sal gebeur nie, want hoe hy sal loskom oor die vergadering op Treurfontein sal ons ook nog moet sien. Maar sy volk gaan hy probeer red” (TAB: Aanwins 69 Harm Oost-versameling, band 24, herinneringe. Ooggetuieverslae van gebeure, 1914-1915: mededeling deur Izak Claassen (s.a.; ongepagineerd)).

118 Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 187.

119 Kemp, *Die pad van die veroweraar*, p. 174; Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 187.

120 Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 187.

121 Meintjes, *De la Rey. Lion of the West*, p. 364; Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 187.

122 Smit, pp. 144-145; Kyk Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, p. 188.

123 Kyk Kemp, *Die pad van die veroweraar*, pp. 170-171; VBM, band 5, herinneringe van Boy Mussmann, p. 20.

kom spreek.¹²⁴ Hier, op De Aar, het De la Rey ook besluit om deur Bloemfontein te reis ten einde op die een of ander manier ook met De Wet in verbinding te kom. Op Bloemfontein-stasie was De la Rey nog in Joubert se geselskap.¹²⁵

4. DE LA REY SE DOOD EN BEGRAFNIS

Met De la Rey se aankoms in Johannesburg het Beyers met hom in verbinding getree en hom versoek om na Pretoria te gaan.¹²⁶ Hiervoor het De la Rey min lus gehad, aangesien hy in Potchefstroom wou wees voor die oefenkamp vroeg op 16 September beëindig sou word. De la Rey het met Joubert gereël om na Pretoria te reis terwyl hy op Johannesburg sou afklim, soos hy vooraf besluit het. Op 15 September het Joubert vir Beyers besoek. Dieselfde middag het Beyers sy vrou en sy broerskind, Jean, gestuur om De la Rey te gaan haal.¹²⁷ De la Rey is daarna deur Beyers se eggenote, Mathilde, na Pretoria geneem waar De la Rey saam met die Beyers-egpaar aandete genuttig en 'n lang en intense gesprek met hom gevoer is.¹²⁸

Beyers is uiteindelik oorgehaal om saam met De la Rey na Potchefstroom te gaan. Die toneel is voorberei vir die omwenteling wat deur De la Rey (in medewerking met Kemp en ander offisiere) beoog is. Soos reeds genoem, was die Vierkleur gereed om gehys te word en het die Siener geweier om na die oefenkamp te gaan. De la Rey het egter met die uitvoering van sy planne voortgegaan.¹²⁹ Terwyl hy en Beyers op pad was, het De la Rey wolkies in die lug opgemerk en aan Beyers gesê: “Ja, ou Klaas (Siener) het gesê hy sien dit reën as die dinge begin.”¹³⁰

Onderweg na die militêre kamp te Potchefstroom sterf De la Rey egter tragies in 'n skietvoorval te Langlaagte.¹³¹ De la Rey se planne het skipbreuk gely en die planne van die offisiere (soos Kemp) wat aan die opstand sou meedoen, is ernstig in die wiele gery.¹³²

124 Möller, p. 33.

125 Raath, *Niklaas van Rensburg, die Siener*, pp. 187-188.

126 Möller, p. 33.

127 SC1-'15, p. 204 (getuienis van PG Beyers).

128 Möller, p. 32 e.v.

129 *Ibid.*

130 VBM, band 5, herinneringe van Boy Musmann.

131 Vir 'n uitvoerige uiteensetting van die omstandighede van sy dood kyk UG 48-'14: *Geregtelike kommissie van ondersoek in de omstandigheden welke leidden tot en in verband met de dood van de edelachtbare senator generaal J.H. de la Rey en dr. G. Grace* (Kaaipstad, 1914) vir die bevindinge van regter Gregorowski. Kyk ook *The Bloemfontein Post*, 16 September 1914 (“Terrible accident. Gen. De la Rey killed. A loss to the nation”); JP Smit, “Die dood van genl. De la Rey”, *Militaria* 6(3), p. 10.

132 Kemp het onmiddellik toe hy van De la Rey se dood verneem het probeer om sy bedanking aan genl. Smuts terug te trek.

De la Rey se dood en begrafnis het die politieke ontevredenheid onder patriotiese Afrikaners in Wes-Transvaal tot koorsige hoogtes aangevuur.¹³³ Beskuldigings dat die regering De la Rey se dood veroorsaak het, is wyd en syd gehoor. Die feit dat De la Rey nie meer deel van die ontevrede Afrikaners se planne vir die beoogde omwenteling was nie, het hul egter geensins van stryk gebring nie. Die aanskoue van De la Rey se gelaat waar hy in die Hervormde Kerk van Lichtenburg in staatsie gelê het, het rougangers in so 'n mate met wrewel teenoor die regering vervul dat dit grootliks tot 'n sterk anti-regeringsentiment onder Wes-Transvaalse Afrikaners gelei het.¹³⁴

5. SLOT

De la Rey se herhaalde verwysings na en aanhalings uit visioene van die Siener in die aanloop tot die parlementssitting van 9 tot 12 September 1914 in Kaapstad, het by tydgenote die indruk gewek dat hy 'n verbete ondersteuner van die Siener was. Veral Calvinisties-georiënteerde leraars met Kuypertiaanse oortuigings wat gekant was teen die mistiek-getinte visioene van die Siener, het hul in snedige en neerhalende terme uitgelaat oor die gewraakte invloed van die Siener op De la Rey se politieke oortuigings. Die teoloog, prof. A Moorrees, skryf aan oudpresident Steyn dat De la Rey geheel en al onder die invloed van die “pseudoprofeet” gekom het en dat dit wou voorkom asof hy geestelik aangetas is.¹³⁵ Proponent (later dominee) NJ van der Merwe het – sonder dat hy die Siener persoonlik ontmoet het – laasgenoemde beskryf as 'n “eenvoudige ou takhaar”, wie se gesigte die grootste deurmekaarspul is en dat die atmosfeer waarin hy leef “sieklik, pathologies” is.¹³⁶ Aan prof. Moorrees skryf oudpresident MT Steyn (vanuit die NG Kerk-dampkring in die Vrystaat) dat De la Rey in die laaste tyd vir hom “een pathetiese figuur” geword het – geheel en al onder die invloed van Niklaas van Rensburg, “sy profeet” en Sammy Marks, sy vriend, en dat van De la Rey se swakheid gebruik gemaak

133 Vir die omvang van die ontsteltenis vgl. SC 1-'15, p. 73 (getuienis HA Hotz), p. 171 (getuienis HJ Lombard), p. 184 (getuienis JC Juta), p. 201 (getuienis W Whipp), p. 222 (getuienis PG Beyers), p. 283 (getuienis genl. JBM Hertzog), p. 337 (getuienis sen. ADW Wolmarans); UG 10-'15, pp. 15, 17-18; UG 42-'16, p. 162 (getuienis AJB Smit), p. 196 (getuienis E Rading), p. 276 (getuienis CLS Cherry); UG 46-'16, pp. 10-11; Raath, “Wes-Transvaal en die Rebellie”, p. 87.

134 Kyk Möller, p. 38 e.v. CJ König, bewys die laaste eer aan die onslape generaal terwyl die lyk in staatsie lê. Hy beskryf sy emosionele gewaarwordinge soos volg: “Die lyk van die oorlede generaal het in staatsie gelê, waar die kis toegemaak was kon al die burgers hom sien lê. Toe ek so in die gesig staan en kyk kom die gedagte by my in die spreke en Gods Woord op: ‘Kostelyk is in de oogen des Heeren die dood syner gunsgenoten.’” Instituut vir Eietydse Geskiedenis (INEG): privaatversameling (PV) 568: Dr. CJ König-versameling.

135 E Buxton, *General Louis Botha* (London: John Murray, 1924), p. 213.

136 VAB, Aanwins 110, NJ van der Merwe-versameling, band 6: ongepubliseerde manuskrip oor Rebellie, hfst. III, pp. 10-11.

is vir politieke doeleindes.¹³⁷ Voorts het politieke opponente van De la Rey en hul biograwe ook geen steen onaangeroer gelaat om De la Rey se politieke weerstand teen die regeringsbeleid van die tyd as belaglik en selfs seniel voor te stel en sy geestesingesteldheid aan Niklaas van Rensburg toe te skryf nie.

Bogenoemde interpretasies verreken nie die wesenlike verskille tussen die oortuigings van die Siener en De la Rey nie. Voorts neem dit ook nie die toenemende transformasie in De la Rey se politieke oortuigings in ag nie, asook nie sy verwagtinge dat die opstand op 15/16 September 1914 in Potchefstroom moes begin nie. Dit geskied in weerwil van die Siener se visioene wat toenemend De la Rey se leierskap van 'n rebelletog na Duits-Suidwes-Afrika beklemtoon het.

De la Rey se politieke standpunte het sedert Uniewording toenemend van dié van Botha en Smuts verskil. Niklaas (Siener) van Rensburg se mededelings oor 'n komende wêreldkonflik en sy (De la Rey se) aandeel daaraan het vir laasgenoemde al hoe swaarder geweeg. Op die vooraand van De la Rey se dood het hy egter andersienswyses as dié van Niklaas van Rensburg oor sy versetoptrede teen die regering se voorgenome inval in Duitswes-Afrika gehuldig. Waarskynlik is die naaste beskrywing van De la Rey se oogmerke die tragiese aand van 15 September 1914 opgesluit in Fransjohan Pretorius se siening: “De la Rey en weermagoffisiere sou in gewapende protes na Pretoria opruk, as 'n demonstrasie, die Transvaalse Vierkleur hys en die Republiek sonder bloedvergieting herstel.”¹³⁸

---

137 NG Kerk-argief (KKA), Privaat Aanwinste (PA) 8, Moorrees-versameling: MT Steyn – A Moorrees, 17 September 1914. Kyk ook PR du Toit, “Die Afrikaanse kerke en die Rebelle”, in Langner en Raath, pp. 196 en 239.

138 Pretorius, p. 73.